

Syntax och stilisering i den svenska översättningen av Witold Gombrowicz *Trans-Atlantyk*

Ewa Data-Bukowska, Piotr de Bończa Bukowski

Jagellonska universitetet, Kraków

Syntax and Stylization in the Swedish Translation of Witold Gombrowicz's *Trans-Atlantyk*

Witold Gombrowicz's novel *Trans-Atlantyk*, written in a style imitating the Sarmatian 17th century storytelling (*gawęda*), is widely accounted as one of the most demanding works to translate. The present paper aims at describing stylistic features at the level of syntax, which are present in *Trans-Atlantyk*'s Swedish translation done by Anders Bodegård and praised as an extraordinary piece of work. We focus solely on distinguishing different types of syntactic constructions used by the translator revealing his way of rendering the syntactic stylization of the unique source text. Additionally, the study has a didactic focus. It shows an enormous stylistic potential of the Swedish language captured in one text.

Key words: Gombrowicz, stylization, translation, style markers, chat

1. Inledning. Stil och tanke i *Trans-Atlantyk*

Witold Gombrowicz yttrade sig om sin mycket karakteristiska stil 1955 i samband med den i själva verket experimentella kollektiva översättningen av romanen *Ferdydurke* till spanska, som han hade lyckats förverkliga i Buenos Aires.¹ Översättningsarbetet gick till så att Gombrowicz levererade den första, råa versionen av översättningen till kafé Rex, där hans argentinska vänner arbetade om manuskriptet ”mening för mening, i ett sökande efter de rätta orden, och i kamp med syntaxen, med neologismerna, med språkets anda” (Gombrowicz 1990: 219).² Men *Ferdydurkes* stilistiska förvridningar kan knappast jämföras med stiliseringen i *Trans-Atlantyk* (1953), som författaren ansåg vara det minst kända av sina

¹ Om denna översättning jfr Jarzębski (2004: 94).

² Gombrowicz var inte petig när det gäller översättningar av sina verk, men hans fru Rita Gombrowicz minns att ”han hade problem med meningsstrukturen, och när det kom till ordspråken var det svårt för honom att överhuvudtaget hitta ekvivalenter”. Samtidigt lade han stor vikt vid översättarens personlighet så som den uttrycks i hans/hennes arbete: ”det finns några bevarade brev, där han skriver, att han föredrar en bra översättare snarare än en platt, men helt trogen översättning från polska.” (Bykowska & Bereś 2005: 149.)

verk, ”ty dess språkliga excentriciteter är svåra att översätta” (Gombrowicz 1994: 85). Verket tycks sannerligen vara översättarens mardröm. Gombrowicz var medveten om svårigheterna som hans emigrationsroman skulle vålla översättare, och hade enligt egen uppfattning skapat ett verk som var oöversättbart till andra språk och samtidigt oacceptabelt för den polska publiken. ”Och jag som vågade – höjden av oansvarighet – sätta ihop en roman som var otillgänglig för utlänningar på grund av sina språkliga svårigheter”, berättade han 1967 för Dominique de Roux, ”och samtidigt starkt provokativ för de emigrerade polackerna, den enda grupp jag kunde räkna med!” (Gombrowicz 1994: 89–90).

Men samtidigt hävdade Gombrowicz i sitt förord till romanen från 1957 att *Trans-Atlantyk* innebär ”en långt driven revidering av vårt förhållande till nationen”, som är ”av, nota bene, universell karaktär”, eftersom den också beträffar ”människor av andra nationer” (Gombrowicz 2017: 157). Detta betyder att Gombrowicz polska språkonstverk förmedlar en tanke som har en universell relevans. Därför tycks Michał Głowiński ha rätt när han påstår att oförmågan att orientera sig i romanens spel med ”traditionella polska litterära stilar och mönster” visserligen reducerar ”läsningens kvalitet” men ”förhindrar den inte” (Głowiński 2002: 13).³

De ”språkliga svårigheterna” som uppmärksammades av Gombrowicz konstituerar verkets stilistiska idiolekt som enligt författaren skulle representera ”den polska stilen”. I ett brev till Czesław Miłosz skrev Gombrowicz, tillbakavisande Miłosz kritik av *Trans-Atlantyk*, om nödvändigheten att distansera sig från det som man kan kalla för ”polsk stil”. Stilens tvång är – enligt honom – formens tvång, som måste övervinnas av det självmedvetna subjektet (Gombrowicz 1990: 33f). Formen uppstår mellan människorna, den är ett resultat av ömsesidig påverkan och kan betraktas som en kommunikationsprocess. Denna socialpsykologiska tolkning av stilens betydelse återkommer i många av författarens självkommentarer och riktar läsarens uppmärksamhet mot romanens tankevärld, dvs. textens semantiska makrostrukturer.⁴ Det är alltså inget tillfälle att det inte finns mycket forskning kring språk och stil i *Trans-Atlantyk*. Forskarna tycks inrikta sig på Gombrowicz mycket suggestiva och väl genomtänkta självtolkning och föredrar att fokusera på textens diskursiva nivå.

Den i *Trans-Atlantyk* dominerande litterära stilen är utan tvekan den s.k. ”sarmatiska stilen”, en historisk stil som utvecklades i Polen under 1600-talet och ofta förknippas med barocklitteraturen. Denna stil verkar omständlig genom ”syntaktiska komplikationer, ackumulation, införandet av koncept [...], frekventa anaforer, antiteser och oxymoroniska konstruktioner”. I prosan förekommer ”långa meningar med en invecklad syntax och många latinska inskjutningar” (Dąbrowska 2004: 190). Den sarmatiska stilen präglade det polska 1600-talets prosa och frambringade sådana litterära genrer som ”adelskåseri, facecja, adelsmemoarer” (”szlachecka gawęda, facecja, szlachecki pamiętnik”) (Wilkoń 2002: 44). Deras karakteristiska drag är ri-

³ Om inte annat anges är översättningar av polska citat till svenska våra egna. Detsamma gäller översättningar av polska exempel hämtade från *Trans-Atlantyk* (TRA).

⁴ Jfr t.ex. ”Förord” (1951) i Gombrowicz 2017: 144.

kedom av lexikaliska, fraseologiska och syntaktiska former samt den talspråkliga stiliseringen (Wilkoń 2002: 44, 109). Det talspråkliga tycks i detta sammanhang vara ett särskilt relevant drag; det kommer till uttryck i mycket frekventa direkta anföringar men också expressiva, elliptiska konstruktioner. En pragmatisk analys av den polska barockens prosa har visat ytterligare drag som anses vara kännetecknande för den "sarmatiska sociolekten". Det är bl.a. den ståndsrelevanta etiketten, en överdriven respekt för ämbetet och för titlar (därför också en omständlig titulation), mycket omfattande, konventionaliserade artighetsformer, en absolutiserad värdehierarki med Gud, fädernesland och äran på toppen, en affirmativ inställning till det egna och ett ambivalent förhållande till det främmande (Wilkoń 2002: 110f).

Alla dessa sarmatiska stil- och diskursdrag kan spåras i den polska barockens mest kända och uppskattade prosaverk – *Pamiętniki (Memoarer)* av Jan Chryzostom Pasek, skrivna vid slutet av 1600-talet. Paseks underhållande berättelse om en polsk adelsmans liv i krigs- och fredsår blev till en självklar utgångspunkt för senare litterära stiliseringar. Memoarernas sarmatiska stil härmdes mycket konsekvent och noggrant i Henryk Rzewuskis *Pamiętki Soplicy (Soplicas souvenirer; 1839–45)*, utnyttjades av Adam Mickiewicz i hans romantiska national-epos *Pan Tadeusz* (1834) och av nobelpristagaren Henryk Sienkiewicz i hans historiska romaner om 1600-talets Polen (den s.k. *Trilogin; 1884–1888*). Denna tradition aktualiseras av Gombrowicz i *Trans-Atlantyk*.⁵ Författaren anknyter till den sarmatiska stilen först och främst genom att på ett mycket själmedvetet sätt imitera *gawęda*, det sarmatiska kåseriet: "I denna urgamla *gawęda* kommer ni att återfinna reflexer av mina verkliga äventyr [...]", förklarar han i förordet till romanens första presentation i tidskriften *Kultura* (Gombrowicz 2017: 147). Anknytningen till memoar-genren är likaväl uppenbar och Gombrowicz understryker den mycket klart, bl.a. genom att beteckna romanen som "en minnesbok från de första dagarna av min vistelse i Argentina" (Gombrowicz 2017: 147). Zdzisław Łapiński skriver i detta sammanhang om "parodin av sarmatiska och romantiska stilmönster" (Łapiński 1997: 141) och det är också den dominerande uppfattningen i den polska litteraturforskningen: *Trans-Atlantyk* betraktas som "en parodisk stilisering" med en polemisk funktion (Balbus 1990: 82) eller ett "parodiskt spel" med en historisk kulturform som utvecklas till en "allomfattande", "konstruktiv parodi" (Głowiński 2002: 60–64). Men verkets parodiska stil omfattar mycket mer än den uppenbara intertextuella hänvisningen till ett historiskt stilmönster, och det var Gombrowicz själv som betonade detta. "Jag tycker fortfarande den är rolig, denna *Trans-Atlantyk*", sade han till Dominique de Roux, "skämtsam, spattig, barock, absurd, skriven i en arkaisk stil som är full av idiomatiska galenskap" (en del av dem är nypåfund)" (Gombrowicz 1994: 85).⁶

Witold Gombrowicz betraktade den sarmatiska stilen som en uttrycksform för den nationella kulturen. "Visst existerade den, denna polska form,

⁵ Om romanens relation till *Pan Tadeusz* se Chwin (1975).

⁶ I den polska versionen: "w stylu gawędziarskim sprzed stu lat, ale zmieszonym z innymi gatunkami słowa" [i 1800-talets kåserande stil, blandad med andra ordgenrer] (Gombrowicz 2012: 88).

det var den sarmatiska stilen, den var till och med ganska iögonfallande”, medgav författaren i ett samtal med Dominique de Roux (Gombrowicz 1994: 36).⁷ Han underströk också att varje form i hans verk visar sig vara ”en parodi på Form” som han vill öppna mot ”det nyaste och allra senaste sättet att uppfatta världen” (Gombrowicz 1990: 123). *Trans-Atlantic* ”levererar” på så sätt en farlig ”kontraband” (Gombrowicz 1990: 123) – det gamla, den ur-polska formen, kontrasteras mot det nya, det främmande. Denna form, som representeras av den sarmatiska stilen, hyperboliseras i romanen till en självparodi och placeras i den mellanmännsliga interaktionens kontext. I anknytning till Łapińskis klassiska analys kan man hävda att Gombrowicz översätter den sarmatiska sociolekten till den mellanmännsliga interaktionens språk (Łapiński 1997: 18).

För att beskriva denna specifika översättning är det nödvändigt att fokusera på ”verkets mikrostilistiska struktur” (Malić 1984: 251), inte minst därför att den fungerar som en ”förlaga” till alla tolkningar av romanens makrostruktur. Ofta uppstår det en spänning mellan stilen och handlingen som öppnar intressanta tolkningsperspektiv.⁸ Ett sådant analytiskt arbete är också en förutsättning för varje seriöst interlingvalt översättningsprojekt. Man kan knappast föreställa sig en rekonstruktion av Gombrowicz roman i ett främmande språk utan en noggrann analys på just denna semantiskt produktiva nivå.

1.1. *Trans-Atlantyk* i svensk översättning

Den svenska versionen av *Trans-Atlantyk* publicerades 2009 i Anders Bodegårds översättning. ”Ännu en helvetesmaskin av Gombrowicz, den enda av hans romaner som ännu inte presenterats för svenska läsare” – skrev Jan Stolpe i sitt entusiastiska förord (Stolpe i Gombrowicz 2017: VII). Upphovsmannen till den svenska versionen av denna ”helvetesmaskin” räknas i Sverige till de främsta i sitt fack och är känd för sin stilistiska säkerhet och litteraturvetenskapliga kompetens. Bodegård har översatt inte bara polska moderna klassiker (bl.a. Szymborska, Miłosz, Różewicz, Zagajewski, Gombrowicz och Kapuściński) utan också stora franska författare: Racine, Flaubert, Camus, Genet, Houellebeckq. Hans översättning av Gombrowicz *Dziennik* (*Dagboken I–III*, 1990–1993) hyllades som ett lysande arbete och hans svenska *Ślub* (*Vigseln*) spelades med framgång på Dramaten 1995. Men Bodegårds största prestation är utan tvekan *Trans-Atlantyk* (*Trans-Atlantic*).

I en intervju för *Tygodnik Powszechny* medgav Anders Bodegård att Gombrowicz vid sidan av Wisława Szymborska var den svåraste av de polska författarna som han översatt, ”speciellt i början av mitt arbete, när jag letade efter den svenska ekvivalenten till Gombrowiczs språkidiom”. ”Egentligen vet jag fortfarande inte hur man gör det – det handlar om ljud, rytm” – lade han strax till (Pramfelt-Orzegowska 1996). Men läsaren av Bodegårds Gombrowicz-över-

⁷ Om betydelsen av den sarmatiska traditionen hos Gombrowicz jfr Błoński (1976: 137–153).

⁸ Se framför allt Jarzębski (1982: 419) om motsättningen mellan *gawędas* ”mjuka” narration och de i romanens sista del skildrade konfliktladdade, tragiska händelserna.

sättningar får ett nästan motsatt intryck – att denne översättare mycket väl vet hur ”man gör det”. Hans arbete ter sig som en i sina grunddrag genomtänkt rekonstruktion av Gombrowicz stil i det svenska språket. *Trans-Atlantyk* är utan tvekan den mest spektakulära och beundransvärda bland hans rekonstruktioner. Den visar också det svenska språkets rika uttrycks- och stiliseringspotential.

Översättningen hyllades av svenska kritiker som brukade understryka arbetets höga svårighetsgrad. ”I den mån man alls kan kalla detta pärlband av slapstick-scener och absurda dialoger för handling, är både den och de metafysiska frågeställningarna helt underordnade det självantändande språkfyrverkeriets behov av syre och tempoväxlingar. Den enorma svårighetsgraden gör det begripligt att vi fått vänta i nästan sextio år på en svensk översättning” – skrev Ragnar Strömberg i *Aftonbladet* (Strömberg 2009). Och skribentens konklusion blev till ett lovtal över Bodegårds exceptionella talang: ”Så det ska utan omsvep sägas att det varit värt denna väntan, för Anders Bodegårds översättning är hisnande, gnistrande virtuos, med en uppfinningsrikedom och valörkänsla som tar andan ur en. Att till svenska så fulländat överföra den febrila, ålderdomligt pastischerande syntaxen och de otaliga, stirrigt centralstimulerade ordlekarna, är helt enkelt en makalös bedrift av högsta konstnärliga egenvärde.” Strömbergs övertygelse att Gombrowicz ”ålderdomligt pastischerande syntax” i det svenska skicket vinner ett ”konstnärligt egenvärde” förefaller viktig för vår undersökning.

Den bildladdade recensionen som Fabian Kastner skrev för *Svenska Dagbladet* vittnar om att Gombrowicz/Bodegårds sarmatiska stil av skribenten uppfattas som monstruös, urartad och rentav obehaglig – ”ett uppsluppnet språkmonster med yviga gester, förbryllande många versaler och alla satsdelar ur led” (Kastner 2009). Men ändå förblir denna stil inte *alltför* främmande, *alltför* egenartad, eftersom ”Anders Bodegårds översättning lägger sig mitt emellan det normaliserande och självsvåldiga, med andra ord helt rätt”. Den följande analytiska delen av vår undersökning kommer att visa om denna bedömning håller sig när det gäller Bodegårds svenska rekonstruktion av Gombrowicz stilerade syntax.

2. Artikelns utgångspunkt och syfte

Det finns flera översättningsvetenskapliga studier som diskuterar stilistiska problem som uppstår när *Trans-Atlantyk* översätts till enskilda främmande språk.⁹ Men bara få tar upp frågan hur originalets syntaktiska konstruktioner återges i målspråket. Ett av dessa undantag är Claudio Salmeris doktorsavhandling *Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza w angielskim i włoskim przekładzie* (2012). Ett av Salmeris huvudsyften var att undersöka om, och i så fall i vilken utsträckning, originalets sarmatiska stilisering har återgetts i den engelska och italienska översättningen (2012: 118). Författaren urskiljer i källtexten fonetiska, syntaktiska, lexikala och fraseologiska arkaiseringar samt arkaiska böj-

⁹ Jfr t.ex. Jarniewicz (2004), Tomaszewski (2004) och Wojtas (2014: 42–44, 128–137).

ningsformer. Men hans analys av de valda textfragmenten följer ett enkelt ekvivalensorienterat, normativt mönster. I stället för att beskriva översättarnas olika sätt att representera den originella stiliseringen i de valda målspråken, föredrar Salmeri att sammanställa relevanta textfragment och förse dem med en mycket kort och innehållsfattig kommentar, ofta reducerad till ett nedsättande omdöme.¹⁰ Denna analytiska praxis tycks visa den i själva verket arkaiska, källtextorienterade översättningsvetenskapens oförmåga att beskriva översättningsprocessens resultat som vi i vår studie väljer att fokusera på.

Målet med artikeln är att beskriva den syntaktiska uppfinningsrikedom som finns i Bodegårds översättning av *Trans-Atlantyk*. Vi antar att översättningen är adekvat och att den återger originalets innebörd i målspråket på den konceptuella nivån. Detta sker dock med annorlunda språkliga medel – sådana som är tillgängliga i svenska och som kan tolkas av den nutida svenska språkbrukaren. Efter som en fullständig karakteristik av syntaxen i översättningen kräver ett omfattande arbete fokuserar vi här uteslutande på att i stora drag åskådliggöra ”den febrila, ålderdomligt pastischerande syntaxen” i den svenska *Trans-Atlantic* genom att urskilja olika typer av syntaktiska konstruktioner som används av översättaren. Detta betraktar vi som en utgångspunkt för en fördjupad och utförlig stilanlys av översättningen.¹¹ Vår studie kan dessutom sägas ha en didaktisk inriktning. Den visar en svensktalande polack det svenska språkets möjligheter att på det syntaktiska planet konstruera innehållet i en levande text i praktiken.

I vår analys av den svenska översättningen av *Trans-Atlantyk* utgår vi ifrån Ewa Ślawkowsas arbete (1981) för att få en uppfattning om syntaxens karakteristiska drag i originalet dvs. få fram hur Gombrowicz har stiliserat texten på denna språknivå. I nästa steg beskriver vi de stilistiska medel som den svenska översättaren har använt för att återge Gombrowicz aktualisering av den ”arkaiska stilen” på den syntaktiska nivån. Vi försöker alltså närma oss svaret på frågan: hur har Anders Bodegård gjort det?

Som referenspunkt i analysen används huvudsats- och bisatsschema för svenska meningar (jfr t.ex. Thorell 1973: 234):

FUNDAMENT	FINIT VERB-FORM	SUBJEKT	SATSAD-VERBIAL	INFINIT VERB-FORM	NOMEN (objekt, predikativ m.m.)	TSR-AD-VERBIAL
BISATS-INLEDARE	SUBJEKT	SATSAD-VERBIAL	FINIT VERB-FORM	INFINIT VERB-FORM	NOMEN (objekt, predikativ m.m.)	TSR-AD-VERBIAL

¹⁰ Jfr kapitlet ”Archaizmy składniowe” (Salmeri 2012: 128–132).

¹¹ Artikeln presenterar preliminära tankar som ingår i ett större forskningsprojekt *Representation av den polska stilen i A. Bodegårds svenska översättning av W. Gombrowicz Trans-Atlantyk*.

3. Syntaktiska drag i Gombrowicz *Trans-Atlantyk*

En av de få avhandlingarna som vågar en noggrann stilistisk analys av Gombrowicz märkliga stil i *Trans-Atlantyk* är Ewa Sławkowsas monografi *Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza. Studia nad językiem i stylem tekstu* (1981).¹² Forskaren utgår ifrån att romanens ”centrala problem” och textens ”viktigaste organisationsprincip” är den slags stilisering som går ut på att författaren aktualiserar den ”arkaiska stilen” (1981: 31). Sławkowska antar att en ”lingvistisk analys av de arkaiserande strukturererna” är en förutsättning för en vidare analys av de stilbildande mekanismer som gör den historiska stilen främmande (1981: 32). Hon föreslår en ”förenklad” metod som innebär att det språkliga materialet varje gång jämförs med de tillgängliga språkhistoriska arbeten som beskriver den historiska stilen i dess systematiska (*la langue*) och pragmatiska gestalt (*la parole*) (Sławkowska 1981: 34). Jämförelsen genomförs på den fonetiska, morfologiska, lexikaliska och syntaktiska nivån (Sławkowska 1981: 35).

Språket i källtexten betraktas som mycket specifikt eftersom det avviker från den nutida (moderna) polska språknormen i olika avseenden:

- det fungerar som ett slags *Gestalt* och beskrivs av Sławkowska (1981: 14) som ”staropolska struktura kulturowa” (en gammalpolisk kulturstruktur);
- det kan dock inte betraktas som autentiskt och typiskt för en bestämd tid (Sławkowska 1981: 15);
- det representerar ett extremt fall av stilisering på alla språknivåer och karakteriseras av den polska forskaren (Sławkowska 1981: 62) som ”zdecydowanie nietypowy” (tveklöst otypiskt).

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att Gombrowicz språk i verket är en flerdimensionell konstruktion som representerar ett förvrängt talspråk – det talade ordet som uteslutande kan fungera i skrift (Sławkowska 1981: 61).

Det mest otypiska i *Trans-Atlantyk* utspelar sig på syntaxens nivå och gäller först och främst ordföljden. Bara på denna nivå kan man tala om vissa stilistiska grepp som har blivit regelbundet och konsekvent genomförda av författaren i hela texten (Sławkowska 1981: 63). Den syntaktiska stiliseringen är också den typ av stilisering som är mest frekvent i verket (Sławkowska 1981: 35).

I källtexten saknas spår av den komplicerade periodstilen, dvs. långa, invecklade meningar som kännetecknas av många grader av under- och överordning och som är typiska för den barocka stilen (Sławkowska 1981: 63). I fortsättningen visar vi en sammanställning av de mest iögonfallande ordföljdsdragen som urskiljs av Sławkowska (1981: 56ff):

1. Placering av det finita verbet som det sista ledet i satsen

Denna typ av ledföljd är det viktigaste draget i stiliseringen till gammalpoliska i kåseri (*gawęda*) och gäller både positionen före komma och före punkt i meningen (Sławkowska 1981: 58, 63).

¹² Jfr även andra relevanta studier: Malić (1984) och Kühl (1995).

2. Anticiperad följd av satsled, t.ex.

od wszystkich wzgardzony (av alla föraktad) (TRA: 60).

I sådana fall strider ledföljden i satsen delvis mot den prototypiska tidsordningen och delvis mot den logiska ordningen, på så sätt att det led som nämns först är betydelsemässigt (konceptuellt) beroende av det efterföljande. Den naturliga logiska ordningen utgör däremot en norm i det nutida polska språket, t.ex. *wzgardzony przez wszystkich* (föraktad av alla).

3. Placering av attribut

a) Adjektivattribut placeras efter huvudordet, något som betraktas som arkaiskt i polska. Denna typ av ledföljd behålls mycket konsekvent i hela texten, t.ex. *krupy ciężkie moje* (klimparna tunga mina) (TRA: 9) modern polska: *moje ciężkie krupy* (mina tunga klimpar). (Sławkowa 1981: 57)

b) Till skillnad från nutidspolska placeras genitivattribut före huvudordet, t.ex. *przed wojny wybuchem* (före krigets utbrott) (TRA: 11) idag: *przed wybuchem wojny* (före utbrott krigets). (Sławkowa 1981: 57)

c) Prepositionsattribut placeras också på ett avvikande sätt, dvs. före huvudordet, t.ex. *do nóg padanie* (vid någons fötter fallande) (TRA: 121) idag: *padanie do nóg* (fallande vid någons fötter). (Sławkowa 1981: 57)

4. Diskontinuerlig (kluven) nominalfras (NP), t.ex.

serdeczną mnie darzył przyjaźnią (hjärtlig visade han mig vänskap) (TRA: 12) idag: *darzył mnie serdeczną przyjaźnią* (visade han mig hjärtlig vänskap). (Sławkowa 1981: 57)

5. Predikativa attribut (inte sällan distansställda) i form av particip, t.ex.

człowiek [...] niczego nie pamiętny, w powietrzu skapany, w fali roztopiony i wiatrem przewiany (TRA: 9)
 människan [...] glömsk av allt, badad i luften, nedsmålt i vågen och genomblåst av vinden (TR: 13). (Sławkowa 1981: 62)

6. En diskontinuerlig NF i predikativ ställning, t.ex.

Minister Kosiubidzki Feliks jednym z najdziwniejszych był ludzi (Minister Kosiubidzki Feliks en av de underligaste var människor) (TRA: 18)
 idag: *Minister Kosiubidzki Feliks był jednym z najdziwniejszych ludzi* (Minister Kosiubidzki Feliks var en av de underligaste människor). (Sławkowa 1981: 57)

7. Olika elliptiska konstruktioner, anakoluter, inskjutna (parentetiska) meningar
 Alla dessa konstruktioner betraktas som typiska för talspråket och utnyttjas därför som stiliseringsmedel för kåseri (*gawęda*). De har en dubbel funktion, dvs. att arkaisera texten och att markera dess talspråkliga karaktär (Sławkowa 1981: 60f).

4. Syntaktiska drag i Bodegårds *Trans-Atlantic*

Stiliseringen på syntaxens nivå realiseras av Bodegård huvudsakligen med moderna svenska ordföljdsmedel. Dessa uppvisar en tydlig polarisering. Å ena sidan associeras de med talspråket och å andra sidan med skriftspråket, som i vissa avseenden kan betraktas som ålderdomligt. Ofta blandas det talspråkliga med det skriftspråkliga inom en och samma mening. Man får alltså intrycket att det talspråkliga kåseriet (*gawęda*) är inflädat i det tunga, formella skriftspråkets prototypiska uttrycksmedel. Det stiliserade språket innehåller till och med vissa syntaktiska kännetecken som anknyter till det svenska språkets äldre skeden.

4.1. Skriftspråkliga konstruktioner som stiliseringsmedel

I likhet med originalet saknar översättningen långa, invecklade meningar som är karakteristiska för den komplicerade latininfluerade periodstilen och som kännetecknas av många grader av under- och överordning. Språket i *Trans-Atlantic* avviker alltså från en typisk kanslisvenska som maximerar skriftspråkliga stildrag (se Lagerholm 2016: 204ff; Liljestränd 1993: 117ff; Teleman & Wieselgren 1971: 100). Samtidigt är det inte fritt från kanslispråkliga uttryckssätt som är svåra att finna i nutida svenska texter och som av svenska språkbrukare kan upplevas som föråldrade.

En tydlig markör för en formell skriftspråklig stil är talrika utbyggda nominalfraser (NP) som associeras med kanslispråket (jfr Teleman & Wieselgren 1971: 101). De bidrar till informationstätheten i texten. Lagerholm (2016: 133) betonar att ”ju mer utbyggda nominalfraserna är, desto mer informationstät, tung och skriftspråklig [är] stilen”. Inte sällan innehåller fraserna genitivattribut av icke personbetecknande substantiv, vilket föredras i skrift och undviks i tal (Teleman & Wieselgren 1971: 88–89). Några exempel på sådana fraser finns i (1) nedan:

(1)	(TR: 17)	<i>Det sanna, men tunga Hädiska skälet till att jag stannat kvar [...].</i>
	(TR: 13)	<i>[...] denna det nya fartygets jungfrufärd [...].</i>
	(TR: 21)	<i>[...] min enastående Naturs höga flykt [...].</i>
	(TR: 26)	<i>En vår stora Nations store Man.</i>

En del nominalfraser innehåller attributiva satsförkortningar som betraktas som skriftspråkliga och tunga (Lagerholm 2016: 130).

(2)	(TR: 74)	<i>[...] en för Fäderneslandet så svår stund [...].</i>

Samma effekt skapas med hjälp av talrika predikativa attribut, som i exemplen i (3).

(3)	(TR: 17)	<i>[...] för modern hans, bliven änka, hade bosatt sig i Kielcetrakten, [...].</i>

- (TR: 16) *Segla ni till den heliga Kufen er, av hela naturen
förkastad, [...].*
- (TR: 53) *Med ens klev en äldre man, **gråsprängd**, fram till
pojken; [...].*

Satsförkortningar av detta slag är sällsynta i talspråk, där hellre fullständiga sats-
ser väljs som uttrycksmedel (Teleman & Wieselgren 1971: 88). De bidrar till att
informationen blir sammanpackad i meningen.

Den skriftspråkliga informationstätheten uppstår i *Trans-Atlantic* också ge-
nom bruket av: apposition – (4), och distansställd apposition, som redan kan
finnas i latinbaserade medeltida texter – (5).

- (4) (TR: 14) *Även HE minister Kosiubidzki Feliks, **sändebudet vårt**
i detta land [...].*
- (5) (TR: 13) *Med mig delade Czesław Straszewicz hytt, **reskam-**
raten min, ty [...].*
- (TR: 49) *Denne man minsann, **Mestis antagligen, Portugis**
av persisk turkisk moder född i Libyen, vid namn
Gonzalo; [...].*

Det skriftspråkliga uttryckssättet, som bygger på substantiv med många, långa
attribut knutna till sig, orsakar att texten blir precis och informationspackad.
Å andra sidan blir meddelandet krångligt och svårt att förstå för mottagaren
(Lagerholm 2016: 205).

Ett annat skriftspråkligt drag, som genomgående kan observeras i hela över-
sättningen är ha-strykning i bisatsen (Teleman & Wieselgren 1971: 102). Denna
syntaktiska konstruktion, som började användas i svenska i slutet av 1600-talet
(Petersson 1996: 173)¹³ skapar en kärna i Bodegårds stilisering och illustreras i (6):

- (6) (TR: 14) *[...] där det står ett torn som **rests** av Engelsmännen, [...].*
- (TR: 16) *Först då jag **avlägsnat** mig ordentligt stannade jag
till och såg mig om [...].*
- (TR: 20) *Morgonen därpå, så snart jag **vaknat** i mitt krypin,
hördes [...].*

¹³ Enligt *Språkriktighetsboken* (2007: 370) har konstruktionen tyska förebilder och är karak-
teristisk uteslutande för svenska. Den är mest frekvent i skrivet språk men förekommer också
i planerat tal (t.ex. nyhetsuppläsningar i TV). Användningen av ha-strykning i bisatsen brukade
inte rekommenderas i talspråk och ledigt skriftspråk ”för att inte ge språket en stel och högtidlig
prägel”. Denna rekommendation verkar dock inte aktuell längre eftersom konstruktionen har
ökat sitt användningsomfång och idag förekommer i nutida romanspråk och även i samtalsspråk
där den brukas i en större utsträckning. Alla dessa användningsmöjligheter bildar konstruktio-
nens konceptuella bakgrund i de nutida svenska språkbrukarnas medvetande. Beroende på kon-
texten kan konstruktionen tolkas som en markör för talspråk (t.ex. i dialog) eller skriftspråk
(i löpande text i kombination med andra språkliga medel). Konstruktionens stilistiska värde håll-
ler alltså på att försvagas.

- (TR: 28) [...] där jag **stämt** möte med Cieciszowski. Florida-
gatan som jag **nämnt**, den luxuösaste av stadens
alla gator [...].
- (TR: 28) [...] att närmare redovisa för Cieciszowski vad som
hos Ministern **förevarit**, och jag nämnde endast att
vi **skilts åt** i vredesmod.

Vid sidan av ha-strykningen placerar Anders Bodegård i stor utsträckning tunga tids-, sätts- och rumsadverbial (TSR-adverbial) på satsadverbialets plats (SA-platsen) i satsens mittfält. Detta illustreras av exemplen i (7) nedan. Om lite tyngre adverbial (till och med i form av bisatser) placeras i mittfältet, blir stilen mera formell och tung (Lagerholm 2016: 140, 205). Som Teleman & Wieselgren (1971: 92) uttrycker det "[i] naturligt tal får inte satsens mitt tyngas ned på detta sätt".

- (7) (TR: 22) [...] tills att han **till slut av alltsammans** gjorde
en visitering, [...].
- (TR: 31) [...] att det **de emellan, som det är gängse mellan
Kompanjoner**, fanns gammalt Smolk, Groll, gammal
Galla, om någon Kvarn visst, [...].
- (TR: 72) [...] om **de efter gårdagens blod som Tomasz gjutit
ännu håller med Gonzalo**, eller om deras samvete
vaknat, [...].
- (TR: 22) [...] och utbad mig om att han **i en sådan helig stund,
efter sitt heliga förnuft**, ville nyttja mig och förfoga
över min person.
- (TR: 29) [...] herr Gombrowicz, som **på grund av att ha av-
skurits från Hemlandet** har blivit kvar här [...].
- (TR: 21) [...] att jag **i lilla hemlandskyrkan, sämre, mindre
än Mössan, som är ack sämre, billigare, i kören
som är billigare, uslare**, skulle låta mig bedövas
av den usla, kläna rökelsen i lag med de andra in-
hemska Hemlänningarna!

På SA-platsen i satsen placeras dessutom andra led från slutfältet: predikativ eller objekt – (8). Denna typ av konstruktion representerar en stilistisk skriftspråksvariant som tydligt påminner om kanslisvenska.

- (8) (TR: 48) *Inte undra på sålunda att jag **av skammen min**
flydde som en Galning nedför trapporna.*
- (TR: 102) *Och då insåg jag att det **även för honom** var Tomt [...].*

- (TR: 16) *Jag ville inte **för den mannen, Landsmannen**, yppa hela sanningen, inte heller för de andra Landsmännen och Hemlänningarna mina [...].*

Tunga adverbial (och andra satsled, t.ex. indirekt objekt) placeras på SA-platsen inom infinitivfraser, som själva räknas till satsförkortningar och tyder på en komprimerad skriftspråklig stil (jfr Lagerholm 2016: 205). Denna konstruktion visas i (9).

- (9) (TR: 19) *Se här är kruxet att med dig få baronen mot Pyckal. Pyckal mot Baronen [...].*

- (TR: 72) *[...] att åt Gonzalo, som sekundanter, anbefalla Baronen och Pyckal [...] och med dem lätt och ledigt smida samman det hela.*

I sin översättning av *Trans-Atlantyk* utnyttjar Bodegård också andra mindre typiska variationsmöjligheter av ordföljden i svenska. I mittfältet placeras satsadverbialt framför subjektet om detta inte är obetonat (Teleman m.fl. 1999: 19). På så sätt kan ett lite tyngre subjekt flyttas till höger i meningen, vilket föredras i talspråket, som t.ex. i (9). Det som dock väcker uppmärksamhet i översättningen är att tyngre adverbial placeras på SA-platsen även i sådana fall. Detta illustreras i exemplen i (10):

- (10) (TR: 50) *[...] hem till sig skall **nu** Puton gå, [...]. Jfr hem till sig skall Puton **nu** gå [...].*

- (TR: 20) *Morgonen därpå, så snart jag vaknat i mitt krypin, hördes **genom väggen en Aldrings gråt, jämmer och gnäll**, och [...].*

- (TR: 72) *[...] hurskulle **efter Gåendet på gårdagens bjudning kontoristerna, mina kolleger**; bemöta mig...*

En annan mindre typisk konstruktion är subjektsskifte, som t.ex. i (11):

- (11) (TR: 19) *[...] och även vänner från gamla tider mindes vi, tills att **till slut (och hon var kanske redan två på eftermiddagen)** jag for till pensionatet som han anvisat mig, [...].*

I meningen ovan placeras adverbialt *till slut* före subjektet *jag* i att-bisatsen, vilket avviker från den grundläggande ordföljden (S SA FIN). Dessutom efterföljs adverbialt av ett tungt parentetiskt inskott, som avbryter en naturlig tankegång (Cassirer 1979: 73; Lagerholm 2016: 221). Resultatet är en krånglig mening som kännetecknar ett formellt skriftspråk.

Till skriftspråkets stil i översättningen bidrar dessutom vänstertunga fundament (Lagerholm 2016: 131). Några exempel presenterar vi nedan i (12). ”Ju tyngre och större fundament ju ’skriftspråkligare’ upplever vi frasen” (Cassirer 1979: 74).

- (12) (TR: 14) [...] och fast att det var tomt, som ute på ett fält om natten, fanns där bakom Skogen, bakom Logen, skräcken och Guds straff och det liksom drog ihop sig: [...]
- (TR: 48) Läpparna hans, då jag sett dem lysa blodrött av kvinnligt rouge, fast på en Man hade jag inte skuggan av ett tvivel att en Puto drabbat ödet mitt.
- (TR: 61) Inför en sådan Hövlighet och i allt det Omdömesgilla, det så att säga Hedervärda, inför den synbart utomordentliga renheten, rättrådigheten i alla angelägenheter, uppsåt, kände jag mig alltmer skamsen på grund av mina Kumpaner och mina göranden och låtanden.

Fundamentets tyngd bygger inte sällan på parentetiska inskott, vilket t.ex. är fallet i (13) nedan.

- (13) (TR: 32) Underligheten hos de där människorna (jag kunde svårligen leta upp några underligare i mitt Liv) samt krakelet dem emellan avskräckte mig från allt samröre med dem; [...].

Enligt Lagerholm (2016: 183) tillför parentetiska inskott den information som saknas i texten just därför att det är en text och inte en talsituation där de talande har tillgång till omgivande kontext och kan utnyttja den information de delar med varandra. Därför räknas inskjutna meningar som skriftspråksmarkörer. Dessutom har de sin förebild i det medeltida kanslispråket (Pamp 1974: 217).

Fundamenten kan emellertid också konstrueras genom asyndetisk uppräknings av olika fraser (hoppning), som t.ex. i (14):

- (14) (TR: 21) Och mitt i Mordet, i blodet, i Striden, trädde jag in i byggnaden.
- (TR: 16) [...] och liksom i den allmänna kalabaliken, i hjärtans bultande, i ropens och sångernas hetta, i fruktans och orons viskande suckar – ropar och sjunger även jag, [...].

I sådana fall kan man tala om ”en form av massverkan, där sändaren vill markera eller betona något, ofta en underliggande attityd” (Lagerholm 2016: 165). Hoppningen hänger här alltså samman med topikalisering och emfas, vilka associeras med talspråkets expressiva karaktär (se exempel i (28) nedan).

Alla de ovannämnda komplexa syntaktiska konstruktionerna, som representerar formellt skriftspråk i översättningen, vittnar om den stora konceptuella ansträngning som krävs från skribentens sida för att få dem att fungera i texten. För att språket ska kunna innehålla utbyggda nominalfraser, långa fundament,

inskott m.m. måste det planeras, vilket är tidskrävande och skiljer denna språk-variant från det mera spontana talet (Lagerholm 2016: 184).

Den prototypiska kanslistilen är dessutom mycket konservativ och innehåller en hel rad ålderdomliga drag (Lagerholm 2016: 206). I Bodegårds översättning kan de påträffas på syntaxens nivå, bortsett från de talrika gamla böjningsformerna av verb och substantiv.

Ett ålderdomligt drag av fornsvenskt ursprung är placeringen av possessivt pronomen efter huvudordet inom NP (Pettersson 1996: 107), vilket motsvarar den ordning av attribut som är typisk för originalet. Inom sådana fraser förekommer substantivet dessutom i sin variant med bestämd slutartikel. Draget förekommer regelbundet i hela texten, dock i en påtagligt mindre utsträckning än i källtexten där possessiva pronomen alltid får sin plats efter substantivet. Detta illustreras av exemplen i (15) nedan.

- (15) (TRA: 9) *Odczuwam potrzebę przekazania Rodzinie, krewnym i przyjaciółom moim tego oto początku przygód moich, już dziesięcioleć, w argentyńskiej stolicy.*
 (TR: 13) *JAG känner behovet av att bibringa Familjen min, släktingarna och vännerna, denna upprinnelse till mina tioåriga äventyr i den argentinska huvudstaden.*
 (TR: 16) *»Ja segla ni, segla ni Landsmän till Nationen er! Segla ni till er heliga Nation som väl är Fördömd«.*

För att behålla originalets finala position av verbet i meningen kunde man potentiellt utnyttja den s.k. tyska ordföljden (Pettersson 1996: 117) i den svenska *Trans-Atlantic*, eftersom konstruktionen, som var i bruk i svenska under 1600-talet, grundar sig på att finitet placeras sist i bisatsen¹⁴. Översättaren har inte bestämt sig för denna lösning, vilket kan bero på att konstruktionen tydligen associeras med tyska och betraktas som främmande ur det nutida perspektivet. Den skulle göra texten för svåråtkomlig för läsaren. Bodegård markerar dock detta drag hos källtexten på ett subtilt sätt genom att experimentera med svensk ordföljd i några fall. I meningarna i (16) nedan kan man finna spår av det finita verbets finala position i bisatsen:

- (16) (TR: 20) *Karpen går fri då de kräftan slår.*
 (TR: 92) *[...] men Tomt, Tomt som om ingenting där fanns.*
 (TR: 135) *Må det då ske som hända skall.*

Till skriftspråkliga stildrag i *Trans-Atlantic* på svenska ska man också räkna en hel rad andra konstruktioner, som har hjälpt översättaren att skapa en ålderdomlig ton. De är sällsynta men bidrar till syntaktisk variation i texten. Till dessa räknas meningar som ur det språkhistoriska perspektivet påminner om den fornsvenska kil-konstruktionen, inom vilken ett led från slutfältet placerades före

¹⁴ Den finita verbformen måste finnas på minst den tredje platsen i satsen (Pettersson 1996: 171).

den finita verbformen för att upprätthålla regeln om finitets andraplats i en subjektslös sats (Pettersson 1996: 110). Detta är fallet i exemplen i (17).

- (17) (TR: 101) *Å, Gud är mitt vittne, att jag i denna stund i allt har uppträtt **som sig bör**, [...].*
 (TR: 66) *[...] och kränkningen skedde i fyllan, **som sig bör Män emellan!***

Vid sidan av detta kan man finna enstaka exempel på den tyskinfluerade konstruktionen *vara kommen* som i (18), användningen av *vilken* som relativt pronomen (Cassirer 1979: 73) – (19), den determinativa konstruktionen, som i (21), spår av inversion efter ett samordnande bindeord i huvudsats (Liljestrand 1993: 121; Pettersson 1996: 108; Teleman & Wieselgren 1971: 102) – (20) och även anticiperad ledföljd av objekt, som i (22) nedan.

- (18) (TR: 16) *Men jag [...] och **är redan kommen** ganska långt.*
 (19) (TR: 35) *[...] till Syneförrättning, **vilken Syn** ådagalade den uppenbara motstridigheten mellan första och andra Auktionsregistret [...].*
 (20) (TR: 18) ***Och måtte Guds hand** beskydda dig, så att du finge undvika Beskickning och härvarande Landsmän [...].*
 (21) (TR: 30) ***Den dag som idag är** skall jag säga till om [...].*
 (22) (TR: 72) *[...] (fast att, ser ni, de stoppade **på mig Pengar**) kanske har det ändrat sig för dem.*

4.2. Talspråkliga konstruktioner som stiliseringsmedel

Ett viktigt medel att symbolisera talet i Bodegårds översättning är meningar inledda med konjunktionen *och*, som i exemplen i (23) nedan.

- (23) (TR: 13) ***Och** då vi så angjort land begav vi oss ut på staden, [...].*
 (TR: 15) ***Och** se, då blev vi allt tyngre till sinnes, [...].*
 (TR: 15) ***Och** så har kaptenen utfärdat order om att fartyget vårt skall avgå i morgon dag [...].*

Detta uttryckssätt återkommer i kedjor av meningar, som t.ex. i (24)

- (24) (TR: 48) ***Och** då jag springer där gatan fram, hörde jag någons springande bakom mig; **och** ingen annan var det än denne Puto som tog tag i mig i rockärmen.*
 (TR: 23) ***Och** strax skrek han högre: »**Och** vi skall besegra fienden! Besegra!«*

Talspråk är i regel mera parataktisk. Därför uppvisar stiliseringen i översättningen tydliga drag av samordning för att återskapa en berättande karaktär av kåseri (*gawęda*). Dessutom används meningslängd som en tydlig markör för återberättande av händelser. Som i det vardagliga talet radas huvudsatser efter varandra med hjälp av *och* (Lagerholm 2016: 138). I *Trans-Atlantic* sammanställs också syntaktiska meningar och meningsfragment inom en grafisk mening. Exemplet i (25) visar dessa drag hos måltexten:

- (25) (TR: 14) *Icke desto mindre gick vi över Retiroplatsen, [...], och raskt stegade vi in på Floridagatan, och där fanns luxuösa butiker [...]. Där besåg Rembieliński penningpungar, och jag en affisch, [...] och jag säger till herr Czesław, på ljusan, larmande dag, då vi gick och gick så där: [...].*

När man berättar blir språket fragmentariskt och korthugget och detta drag realiserar också genomgående i den svenska översättningen, vilket visas i (26):

- (26) (TR: 13) *Inte för att jag vill bjuda någon på de gamla klimparna, på rovan som väl rentav är rå, för se de tunga korngrynen i tennbunken, som är Magra, Usla och därtill säkert Skamliga i mina Synders, mina Skymfers olja, Mörka i min svarta gröt — ack, lika så gott att inte ta dem i sin mun, för därav blir väl evig förbannelse, förnedring, för mig längs Livets oändliga väg uppför det tunga, mödosamma Berget mitt.*

Ett sådant uttrycksätt i översättningen förstärks av talrika elliptiska konstruktioner av olika slag. Typiskt för talspråket är att man inte inkluderar led som rent syntaktiskt kan rekonstrueras av mottagaren (Lagerholm 2016: 144). Några exempel på ellips anges i (27) nedan.

- (27) (TR: 17) [...] så det gällde att genast grunna ut vad göra, och hur.
 (TR: 19–20) *I gränderna sådan trängsel att man knappt kunde klämma sig igenom, och fordon i mängder. Buller, slammer, tutande, rytande, luftens olidliga fukt.*
 (TR: 20) *Och bakom Ladan, bakom Dammen, bak Skogen ett obarmhärtigt Skrik, ett Vrål, de Slår, Mördar, ber om nåd, finns ingen Pardon, [...].*
 (TR: 21) [...] och jag tänker: bäst att gå till Beskickningen, [...].
 (TR: 58) *Jag iväg med dessa pengar till utgången [...].*
 (TR: 71) *Men vad göra.*
 (TR: 84) *Satte sig på en stol, men reste på sig, och fram till mig, [...].*

- (TR: 53) [...] *står gör han, säger inget*, [...].
 (TR: 19) *Vet inte om jag inte skulle skaffa någon syssla* [...].
 (TR: 21) *På första etaget en stor sal, pelarsal, och därinne rätt så dunkelt*, [...].

Den talspråkliga karaktären hos texten realiseras genom talrika topikaliseringsringar som är ett av de mest iögonfallande stiliseringsgreppen i *Trans-Atlantic*. De hänger samman med talets känsloladdade karaktär och tjänar till att uttrycka emfas (Cassirer 1979: 79) – (28). De led som vanligen finns i satsens slutfält och topikaliseras här är direkt objekt, indirekt objekt och predikativ. På fundamentplatsen placeras också satsadverbial, tryckstarka partiklar och även delar av verbfrasen. I många fall är leden formellt komplexa och mycket tunga (se exemplen i (12) ovan). Topikaliseringar förekommer dessutom i kedjor av efterföljande meningar.

- (28) (TR: 30) *Arbetstider* bestämmer ni själv!
 (TR: 14) [...] *ärenden, saker och ting* blandade jag samman [...].
 (TR: 16) Och *inte* ser jag mig om.
 (TR: 24) [...] och *för det* skall jag rundhänt betala dig 75 pesos i månaden [...].
 (TR: 20) *Aldrig* skall jag glömma de där första dagarna mina i Argentina.
 (TR: 122) *Ut* måste vi, [...].
 (TR: 121) [...] *pinas ihjäl* bör han [...].
 (TR: 21) *Framkommen till byggnaden* stannade jag till, och tänker, skall jag gå eller inte gå [...].
 (TR: 14) [...] och *drabbad som jag var av en sorts ringhet och gråhet* åkallade jag hemmet mitt, Vännerna och Kamraterna mina.
 (TR: 17) *Den allra underligaste mänska jag mött här i livet* var det väl, [...].
 (TR: 52) *Honom* älskar jag mest av alla, *honom* har jag ränt efter flera gånger om [...].
 (TR: 66) Och *inte på Ignacy* kastade han muggen, utan på mig! *Mellan oss* är det krakel, och kränkningen skedde i fyllan, [...].
 (TR: 22–23) Nå, *inte mer än 50 pesos* (han drog fram penningpungen) kan jag ge dig. *Mer* ger jag icke, ty *mer* har jag icke.

Till de syntaktiska konstruktioner som tjänar till att framhäva informationen i texten räknas också olika dubblingar av led i satsen.

En typ av dubbel satsdel är att placera *så* eller *då* efter fundamentet, som kan vara ett tungt led (t.ex. ett villkors- eller tidsadverbial). Ju mera komplext fundamentet är, desto mera troligt är det att dubbling ska förekomma. Denna konstruktion betraktas som typisk för talspråksnära prosa. I talspråket kan dock även korta, lätta fundament dubblas. Genom användningen av *så* blir ledet på fundamentplatsen en tydlig betydelseenhet (Lagerholm 2016: 134; Telemann & Wieselgren 1971: 91). Några exempel på denna syntaktiska konstruktion presenteras i (29) nedan:

- (29) (TR: 50) *Så fort jag sagt **det** så ropar han och är synbart mycket sårad [...].*
 (TR: 15) *[...] för även om vi inte kan ta oss till Polen, så kommer vi säkert i hamn någonstans i England, i Skottland.*
 (TR: 20) *[...] och om de nu skall gå i graven, så låt dem gå i graven, [...].*

En annan typ av dubbling är en finit eller infinit verbform (som utgör en del av satsens predikat) som dubblas med hjälp av verbet *göra* efter att ha flyttats till fundamentplatsen. Exempel på denna konstruktion, som uteslutande förekommer i tal (Lagerholm 2016: 134), anges i (30) nedan. Det är viktigt att påpeka att de är mycket rikt representerade i Bodegårds översättning.

- (30) (TR: 61) *Och skriker **gör** de, de skriker litet!*
 (TR: 63) *Se här står nu Åldringen; och står upp **gör** Gonzalo.*
 (TR: 63) *Reste sig **gjorde** även Gonzalo!*
 (TR: 84) *Pratas, pratas **gör** det, men bevis finns inte [...].*
 (TR: 128) *Gick och lade sig **gjorde** Tomasz. Gick och lade sig **gjorde** också Ignacy, [...].*

Enligt Lagerholm (2016: 135, jfr också Telemann & Wieselgren 1971: 94–95) används olika typer av dubbling som stilmarkörer för oplanerat tal, vilket realiserar av översättaren. En stor del av dubblingarna återfinns i dialogerna i *Trans-Atlantic*. Några andra typer av dubbling av pronomen presenteras i (31).

- (31) (TR: 18) *[...] jag vrider **jag** också, [...].*
 (TR: 117) *Jag har Sporrar **jag**, [...].*
 (TR: 86) *[...] men tanken **den** var Tom, Tom [...].*
 (TR: 22) *[...] näsan även **den** ganska Tunn Tjock, [...].*
 (TR: 50) *[...] för att se ut någon Pojk, en snygg **en**, prata på.*

En ordföljdsvariant som associeras med vardagligt tal och används som en stilmarkör för talspråket är huvudsatsordföljd i att-bisatser (och indirekta frågesatser). Den prototypiska bisatsordföljden, som ska vara rak och kännetecknas

av satsadverbiallets placering före finitet, ersätts med den ordföljdsvariant som inte bara hänger samman med adverbiallets position efter finitet, utan också tillåter fundamentering (topikalisering) av olika led (Lagerholm 2016: 142; Telemann & Wieselgren 1971: 86). Huvudsatsordföljd i bisatsen används gärna av Bodegård som ett stiliseringsmedel vid sidan av den prototypiska ledföljden. Några exempel anges i (32).

- (32) (TR: 20) [...] *att inte skall jag blanda mig i, inte är det min sak* [...].
- (TR: 18) *Varsamt svarade han mig att helt visst, i denna vår Moders nöd vill varje Sons trogna hjärta som fågeln flaxa iväg till henne, [...].*
- (TR: 48) [...] *men du skall veta att i mig har du en Vän och Beundrare* [...].
- (TR: 52) *Bara det att då han står så här med mig under trädet, känns det litet underligt, varken fågel eller fisk.*
- (TR: 53) *Jag tänkte alltså att för Djävulen..., en Varulv är han, [...].*
- (TR: 59) *Det syns att när de gett mig pengar kände de sig djärvare, [...].*

Intressant är dock att huvudsatsordföljd i enstaka fall används av översättaren också i andra typer av bisatser, vid sidan av den prototypiska bisatsordföljden – (34). Sådana bisatser måste ses som ogrammatiska men i *Trans-Atlantic* har de ett stilistiskt värde – liksom i originalet tjänar de till att realisera språkets poetiska funktion – (33).

- (33) (TR: 133) [...] *Fast två stycken mänskohuvuden har den!*
- (TR: 76) *Frisk är siskan, fast baggen pucklar man på.*
- (TR: 61) [...] *så att Ignacy före avresan finge förströ sig litet, [...].*

Enligt *Språkriktighetsboken* (2007: 302) framhävs bisatsen i sådana fall ”som det viktigaste i meningen, och verkar då också förutsätta att skribenten själv ställer sig bakom dess innehåll”. Tack vare huvudsatsordföljden kan dessutom framställningen nyanseras genom att olika enstaka led framhävs i satsen (efter Lagerholm 2016: 142). Konstruktionen spelar alltså en viktig roll i att ge texten en expressiv prägel, som associeras med talat språk.

Informationen i satsen kan betonas och framhävas också med hjälp av andra syntaktiska medel. Ett intressant exempel är s.k. satsvärdiga participer på -s som ursprungligen användes i latininfluerat kanslispråk (Pamp 1974: 222) men som i nusvenska har blivit ett populärt uttrycksätt i riktigt vardagligt språk (Grünbaum 2010). De används i översättningen vid sidan av formerna på -ande, som nuförtiden är karakteristiska för skriftspråkets högre stil. Bruket av participen illustreras i (35) och (36).

- (34) (TR: 100) [...] så att jag som en galning rusade till Tomasz rum, **skrikandes**: »Du skall veta Tomasz, vännen min, att jag förråder dig [...]«.
- (TR: 125) [...] vilket visst är en sedvänja i hemlandet ert, att komma **farandes** i Festupptåg.
- (TR: 83) Även HE Ministern och Rådet kommer dragande, **dragandes** med sin Kavalkad över gläntan [...].
- (35) (TR: 127) Skall de komma **farande** i Festupptåg, så skall de [...]
- (TR: 15) Då han sagt de orden föll vi **gråtande** i famnen på varandra, [...].
- (TR: 49) **Viskande** berättar han minsann allt sitt för mig och jag lyssnar.

Som Catharina Grünbaum (2010) påpekar har nutida s-participer en egenskap av att understryka verbhandlingen och göra den intensivare. Därför används de av Anders Bodegård i stiliseringen till talspråk i översättningen.

Andra konstruktioner som har sina skriftspråkliga referenspunkter men som associeras med talspråk bygger på talets högertyngd (jfr Teleman & Wieselgren 1971: 90, 94).

Predikativa attribut räknas som ett skriftspråkligt drag (se exempel i (3) ovan). I *Trans-Atlantic* i Bodegårds översättning konstrueras de dock ibland som distansställda i texten. Dessutom placeras de ibland utanför satsens schema i extraposition, vilket är fallet i (36). Resultatet blir en diskontinuerlig (kluven) nominalfras.

- (36) (TR: 13) [...] ty i tjugo hela dagar människan vistats mellan himmelen och vattnet, **glömsk** av allt, **badad** i luften, **nedsmält** i vågen och **genomblåst** av vinden.
- (TR: 50) Så då Pojken har gått ut på gatan omigen, **upptänd**, **uppeldad**, **upphetsad**, **men även uppskrämd**, **plågad** [...].

Samma gäller satsattribut, som t.ex. i (37).

- (37) (TR: 75) Till Dr Garcyja for jag sedan, **som Tomasz angett som sin andre sekundant**: advokat var han, mycket anlitad ...
- (TR: 75) Vi for så till Gonzalo och utmaningen framkastades, **vilken Gonzalo med stort mod och med stolthet mottog i sin Salong!**

Inom delar av diskontinuerliga nominala fraser får de båda typerna av attributen en framhävande funktion (jfr Cassirer 1979: 79). Eftersom den mest minnesvärda informationen kommer sist i meningen, betonas extraponerade attributiva

led på detta sätt. Som i det riktiga talet fokuserar man på det som man anser som anmärkningsvärt.

Ett ytterligare karakteristiskt drag hos talspråket är dess tydliga förankring i tid och rum. Detta markeras också i stiliseringen i *Trans-Atlantic*. De deiktiska adverb *här* och *där* representeras talrikt i meningarna i hela boken för att dra den läsandes uppmärksamhet till omtalade händelser. Detta visar vi i (38) och (39):

- (38) (TR: 51) *Här skrek han till med förtvivlans röst, fast tunt [...].*
 (39) (TR: 92) *Strax började så alla att ropa och hurra, här kramas de, där kysses de [...].*

Å andra sidan används adverb i stället för det formella subjektet *det* i presenteringskonstruktioner. Konstruktionen som tjänar till att bevara högertyngd i meningen får en mera talspråklig (regional) prägel (jfr Teleman m.fl. 1999: 54, 63). Exempel på detta uttryckssätt som är iögonfallande i översättningen presenteras i (40) nedan.

- (40) (TR: 19) *Här saknas inte välbärgade affärsmän bland de våra, industrimän, [...].*
 (TR: 19) *[...] för se där finns från gamla tider mycket Grums och Galla [...].*
 (TR: 54) *Där är två orkestrar som spelar växelvis. Där finns på en omätlig yta kanske tusen bord fullbesatta med människor, och i mitten en stor golvspegel [...].*

I Bodegårds stilisering av språket i *Trans-Atlantic* utnyttjas till och med meningar som ur det nutida perspektivet kan ses som ogrammatiska eller åtminstone grammatiskt tvetydiga. Till effekten av vänstertyngd, som betraktas som kännetecknande för skriftspråket, bidrar de fundament som verkar innehålla två led. Sambandet mellan sådana led är påtagligt lösare, eftersom de har olika syntaktiska funktioner. Leden placeras ändå vid sidan av varandra på fundamentplatsen. Detta blir tydligt om man jämför meningarna i (41) med t.ex. (42):

- (41) (TR: 14) *[...], ty i så många nya, okända anleten, liksom vilsen i skogen, gick jag vilse bland namn och titlar, människor, ärenden, saker och ting blandade jag samman [...].*
 (TR: 32) *Ensam kvar där (Ciecisz hade smugit iväg för länge sedan), i tystheten som avlöst vår larmande ankomst, såg jag mig nyfiket omkring.*
 (TR: 48) *Med honom inför allas ögon Gick jag, Gick jag, som i en sorts par, för alltid hoppartad!*
 (TR: 49) *För det mesta dock i ångest, rädsla, den som kommer emot en, vänder Ryggen till; [...].*

- (42) (TR: 20) *Morgonen därpå, så snart jag vaknat i mitt krypin,
hördes genom väggen en Åldrings gråt, jämmer
och gnäll, och av klagolåten hans förstod jag bara
»guerra, guerra, guerra«.*

Placering av adverbial som fungerar som parentetiska inskott (lösare knutna till satsen) före fundamentet behandlas av Teleman m.fl. (1999: 438ff) som initiala annex och meningarna i (43) nedan kan betraktas som exempel på denna typ av konstruktion.

- (43) (TR: 27) *Och först nu, i värsta vreden min, kastade jag ut
honom, [...].*
(TR: 49) *För det mesta då i skräck, bävan, vågade han inte
tala om det [...].*

Meningarna i (41) avviker från detta mönster. I översättningen har de dock en stilistisk funktion. De symboliserar ett lite kaotiskt uttryckssätt som kännetecknar spontant talspråk.

4.3. Inte bara en konstruktion i taget

Den extrema stiliseringen på syntaxens nivå realiseras i *Trans-Atlantic* inte uteslutande genom användning av en enstaka konstruktion inom en mening. I talrika fall samspelar konstruktionerna med varandra för att skapa den stilistiska effekten av tal som representeras i skrift, vilket gör texten krävande för läsaren. Nedan presenterar vi några exempel på meningar, i vilka två parallella språkvarianter, var och en med sina speciella uttrycksmedel, utnyttjas. Detta är ett riktigt samspel mellan skriftspråklighet och talspråkighet (jfr Lagerholm 2016: 177).

I (44) nedan förbinds två samordnade predikativa attribut med TSR-adverbialets placering på SA-platsen i bisatsen, vilket ger meningen en tydligt skriftspråklig prägel.

- (44) (TR: 31) [...] tills att Ciumkala, nästan död av skam, röd
som en tomat, ur fickan drog fram inte bara handen,
utan ett stycke flaskkork, några skrynkliga pappers-
lappar, en tesked, ett snöre, samt torkad smäfsk.

I (45) nedan kombineras däremot huvudsatsordföljd i att-bisatsen med topikaliserings av objektet i huvudsatsen, inledd av konjunktionen *ty*, vilket hjälper att imitera talet.

- (45) (TR: 25) [...] att i denna stund finns ett trängande behov
av de Stora Männen, ty utan dem vete Djävlarne
vad det skall bli, [...].

I (46) nedan finner man tre konstruktioner: det relativa pronomenet *vilken* i ett ålderdomligt bruk, TSA-adverbialet på SA-platsen och ha-strykningen – alla i den skriftspråkliga syntaxens tjänst.

- (46) (TR: 35) [...] i Kvarnen, **vilken kvarn genom likvidation tillfallit** dem i tre olika delar [...].

I exemplet (47) är syntaxen ännu mera varierad tack vare användningen av ett vänstertungt fundament och dess dubblering med hjälp av adverbet *då* (dubbel satsdel), flytt av TSA-adverbialet till SA-platsen i som-bisatsen och placeringen av det possessiva pronomenet *mina* efter huvudordet. Alla dessa syntaktiska medel bidrar till att meningen blir överlastad på syntaxens nivå. Den är skriftspråklig och får en prägel av ålderdomlig stil.

- (47) (TR: 16) [...] *men då redan trossarna lossas, då fartyget dånar av människor, är svart av Landsmannamänniskor, då man just skall lägga ut, avsegla, då stegar jag, med en mänska som efter mig bär de två väskorna mina* [...].

I (48) framhävs två konstruktioner: dubbel satsdel och två TSA-adverbial före subjektet, vilket hjälper till att bevara talspråkets högertyngd i meningen men samtidigt anger en lite skriftspråklig, tyngre stil.

- (48) (TR: 15) [...] *men då vi kom ut från dessa bjudningar så skullade på gatorna i våra öron det retsamma tidningsropet »Polonia, Polonia«*.

I (49) finner man flyttningen av TSR-adverbial vid sidan av det vänstertunga fundamentet och adverbet *där* i presenteringskonstruktionen. Talspråk- och skriftspråksyntax blandas.

- (49) (TR: 14) [...] *och fast att det var tomt, som ute på ett fält om natten, fanns där bakom Skogen, bakom Logen, skräcken och Guds straff och det liksom drog ihop sig; [...]*.

I (50) utspelar variationen sig inom NP tack vare det predikativa attributet, pronomenet efter huvudordet och appositionen. Vid sidan av detta finns det huvudsatsordföljd i att-bisatsen, där ett fritt fundament utnyttjas.

- (50) (TR: 17) *Jag säger alltså bara att hur som helst, då jag såg att jag var avskuren från hemlandet beslutade jag, full av Smärtan min, sorgen, att stanna här, [...]*.

I (51) blir syntaxen krånglig på grund av det tunga fundamentet som inte bara skrivs i form av en utbyggd infinitivfras utan också innehåller ett långt inskott.

Detta skriftspråksdrag förbinds med adverbiallets placering före det betonade subjektet i huvudsatsen.

- (51) (TR: 109) *Efter att ha förklarat spelets regler, som inte var sådana som hos oss (bollen slås med handflata mot vägg efter att ha studsat två gånger mot marken, urluftenslås den andra gången mot vägg med slagträ, endast efter två lobbar får den studsas), slog strax Gonzalo bollen med handen mot väggen [...].*

Meningen visar ett extremt fall av tal representerat av skriftspråkliga strukturer.

5. Sammanfattande diskussion

I sin översättning fokuserar Bodegård på en överdriven stilisering av syntaxen som bygger på en opposition mellan det extremt talspråkliga och det skriftspråkliga, vars förebild återfinns i latininfluerat kanslispråk, som är det mest skriftspråkliga som kan urskiljas i svenska. Talspråk och skriftspråk fungerar alltså som två parallella språkmönster (Liljestrand 1993: 22) i *Trans-Atlantic* på svenska, vart och ett med sina speciella uttrycksmedel. På detta sätt uppstår en slags blandform – ett skriftspråkligt tal, en hybrid, som symboliserar den stilistiska effekt som har skapats i källtexten på syntaxens nivå. Den motsvarar det språk som av Sławkowa (1981: 61) kallas ”zdarzenie słowne” (det talade ordet) som genom mängden av stilistiska grepp endast kan fungera i en skriftlig form.

Översättaren bygger på den nutida svenska normen, den prototypiska huvudsats- och bisatsordföljden och dess variationsmöjligheter. Han anknyter till arkaisk syntax bara i enstaka fall för att symbolisera originalets anspelning på 1600-talets sarmatiska prosastil i kåseri (*gawęda*). Det är alltså inte så som Kastner (2009) har anmärkt, att ”alla satsdelar” är ”ur led” i *Trans-Atlantic*. Satsdelarna finns på sina platser, eller bättre sagt, på de platser där de *får* finnas i modern svenska. Men deras placering i ledföljden är mycket (eller ofta) överdriven: leden är tyngre och mera komplexa än de vanligen brukar vara, de förekommer i en bestämd position oftare än de brukar göra det i ett ”normalt” vardagsspråk – en språkförebild som svenska språkbrukare omedvetet har blivit vana vid. Vissa konstruktioner brukas så ofta att texten överlastas av dem. Detta är t.ex. fallet med topikaliseringar av objekt eller predikativ. Om konstruktionerna representerar två motsatta poler av stilistiskt värde sammanställs de också inom texten för att antyda det gamla och det nya, det konventionella och okonventionella, det normala och det överdrivna. I detta avseende är språket extremt i den svenska översättningen av Gombrowicz verk och den svenska stiliseringen kan betraktas som ”tveklöst otypisk”. Å andra sidan vågar Bodegård röra sig vid gränsen för det som i nutidssvenska accepteras som grammatiskt på syntaxens nivå. Han utvidgar ordföljdens variationsmöjligheter.

På samma sätt som författaren skapar översättaren sin egen stil i romanen genom att anknyta till de konventionella referenspunkter, som gör det möjligt för nutida språkbrukare att avläsa språkliga strukturer. Samtidigt visar han det svenska språkets enorma stiliseringspotential på syntaxens nivå, och vilka uttrycksmöjligheter infödda språkbrukare har till sitt förfogande. I detta avseende är Bodegård en kreativ författare som hanterar språkliga konceptualiseringar på ett mästerligt sätt.

Men Bodegård är också en skicklig översättare, vilket vår preliminära analys av syntaxen i *Trans-Atlantic* visar. Han är trogen sin författare. Det är överraskande hur noga han följer Gombrowicz spår men utan att låna författarens skor. I stället går han i sina egna skor och i den takt som det svenska språket tillåter honom. För att använda sig av en annan metafor: han målar den bild som Gombrowicz har skapat i originalet med hjälp av annorlunda tekniker (Tabakowska 2001: 167).

Stiliseringen utspelar sig i originalet huvudsakligen på syntaxens nivå, vilket också är fallet i översättningen. Författaren har valt några typiska syntaktiska konstruktioner som konsekvent realiseras i hela texten och detta görs också av översättaren. Till dessa räknas: ha-strykning, det possessiva pronomenet efter substantivet, flyttning av TSR-adverbialt till SA-platsen, topikalisering som skapar emfas. Gombrowicz kåseri (*gawęda*) uppvisar påtagliga talspråkliga drag, som också realiseras i översättningen där talspråkighet dominerar och skriftspråket utgör en slags formell ram för de spontana och emotionsladdade tankarna. Bodegård förstärker talspråkligheten genom frekvent bruk av konstruktioner som utan tvekan kan betraktas som sällsynta i svenska texter, t.ex. dubbling med verbet *göra*. I *Trans-Atlantic* överflödar texten av dem, på samma sätt som den blir tung av topikaliseringar av (bokstavligt talat) alla led som kan topikaliseras i en svensk mening. Vissa konstruktioner av källspråket imiteras också med hjälp av svenska medel: diskontinuerliga satsled finns i båda texter, fast de realiseras på olika sätt. Topikalisering och TSR-flyttning tjänar till att framkalla effekten av anticiperad ordföljd så att logisk följd rubbas i meningen. Den arkaiska placeringen av polska genitivattribut som är omöjlig att rekonstruera i svenska symboliseras av genitivattribut av icke individbetecknande substantiv som används i komplexa nominala fraser i översättningen. De drag som kan betraktas som gemensamma (och även universella) för talet bevaras. Hit kan t.ex. sidoordning och elliptiska konstruktioner av olika slag räknas. I vissa fall har konstruktionerna i de båda språken olika stilistiskt värde. Detta är t.ex. fallet med predikativa attribut, eller inskjutna meningar som betraktas som skriftspråkliga i svenska och som räknas som talspråkliga ur det nutida polska perspektivet (Ślawkowa 1981: 60, 62). Men de konstituerar syntaxen i de båda språken.

Stiliseringen realiseras i Bodegårds *Trans-Atlantic* också på ett mera abstrakt sätt: genom bruket av syntaktiska konstruktioner som i nutidssvenska förenar det gamla med det nyaste i språket. Här kan s-particip och ha-strykning nämnas. Båda uttryckssätt håller på att få ett nytt liv i riktigt talat språk i svenska

och bär samtidigt spår av äldre språkskeden som associeras med skrift. De liknar företeelser i Gombrowicz verk, de är samtidigt talspråkliga och skriftspråkliga, eller tvärtom. De är också som Minister Kosiubidzki Feliks fingrar: "wąskie grubawe" (TRA: 18) – "smala tjocka" (TR: 22), om man vill karakterisera dem med hjälp av Gombrowicz koncept. Sådan är också syntaxen, både i originalet och i Bodegårds stilisering. Sådan är hela Gombrowicz *Trans-Atlantyk*, i vilken motstridigheter sammansmälter.

5.1. Koda

För att avsluta denna analys som uteslutande introducerar ett större projekt på gång, ska också dess praktiska, dvs. didaktiska förtjänster nämnas. Konstanty Jeleński konstaterade i en artikel om *Trans-Atlantyk* att det bästa sättet att förstå ett verk är att översätta det till ett främmande språk (Jeleński 2010: 408). Inom kontexten för vår undersökning av *Trans-Atlantic* kan man lägga till att det finns en ytterligare möjlighet att fördjupa sig i den unika boken. Den möjligheten är att läsa verket på svenska i Anders Bodegårds översättning. För en svensktalande polack kräver läsningen en enorm ansträngning och koncentration på språkliga strukturer, tack vare vilka läsaren får tillgång till den av romanen förmedlade konceptuella världen. Det svenska språket drar en till sig i all sin prakt. En analys av syntaxen i *Trans-Atlantic* blir därför inte bara en fantastisk syntaktisk övning utan också en övning i att titta närmare på textens betydelsestrukturer.

Litteratur

Primärlitteratur

- (TR): Gombrowicz, W. 2017 (2009). *Trans-Atlantic*. Översättning av A. Bodegård. Stockholm: Modernista.
 (TRA): Gombrowicz, W. 2007. *Trans-Atlantyk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Sekundärlitteratur

- Balbus, S. 1990. *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.
 Błoński, J. 1976. "Sarmatyzm u Gombrowicza". *Stefanowska* 1976: 137–153.
 Bykowska, K. & Bereś, S. 2005. "Rozmowa z Ritą Gombrowicz". *Teksty Drugie* 3/2005: 138–151.
 Cassirer, P. 1979. *Stil, stilistik, stilanalys*. Göteborg: GEBERS.
 Chwin, S. 1975. "Trans-Atlantyk wobec Pana Tadeusza". *Pamiętnik Literacki* 4/1975: 97–121.
 Dąbrowska, A. 2004. *Język polski*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

- Głowiński, M. 2002. *Gombrowicz i nadliteratura*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Gombrowicz, W. 1990. *Dagboken (1953–1956)*. Översättning och förord av A. Bodegård. Stockholm: Bonniers.
- Gombrowicz, W. 1994. *Testamente. Samtal med Dominique de Roux*. Översättning av J. Stolpe och K. Tullberg. Göteborg: Anamma.
- Gombrowicz, W. 2012. *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Grünbaum, C. 2010. "S-particip". *Språktidningen*. <http://spraktidningen.se/artiklar/2010/02/s-particip> (läst: 11.1.2018)
- Jarniewicz, J. 2004. "Frazes i frazeologia w angielskim przekładzie *Trans-Atlantyku*, czyli «tu właśnie cisną mnie buty»". Skibińska 2004: 191–200.
- Jarzębski, J. 1982. *Gra w Gombrowicza*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jarzębski, J. 2004. *Gombrowicz*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Jeleński, K. A. 2010. "Tajny ładunek korsarskiego okrętu. Na marginesie tłumaczenia *Trans-Atlantyku*". Jeleński 2010: 408–422.
- Jeleński, K. A. 2010. *Chwile oderwane*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Kastner, F. 2009. "Trans-Atlantic (*Trans-Atlantyk*). Frustande språklekar". *Svenska Dagbladet* 5.9.2009. <https://www.svd.se/frustande-spraklekar> (läst: 11.1.2018)
- Kühl, O. 1995. *Gęba Erosa. Tajemnice stylu Witolda Gombrowicza*. Översättning av K. Niewrzęda & M. Tarnogórska. Kraków: Universitas.
- Lagerholm, P. 2016. *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljestrand, B. 1993. *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Łapiński, Z. (red.). 1984. *Gombrowicz i krytycy*. Kraków–Wrocław: Wydawnictwo Literackie.
- Łapiński, Z. 1997. *Ja, Ferdynand*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Malić, Z. 1984. "Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza". Łapiński 1984: 235–256.
- Pamp, B. 1974. *Svensk språk- och stilhistoria*. Lund.
- Pettersson, G. 1996. *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Pramfelt-Orzegowska, M. 1996. "Jędrny, soczysty i konkretny. Z Andersem Bodegårdem, tłumaczem poezji Wisławy Szymborskiej na język szwedzki, rozmawia Magdalena Pramfelt-Orzegowska". *Tygodnik Powszechny – Kontrapunkt* 12/1996. <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/12/bodegard.html> (läst: 11.1.2018)
- Salmeri, C. 2012. *Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza w angielskim i włoskim przekładzie*. Katowice: Oficyna Wydawnicza.
- Skibińska, E. (red.). 2004. *Gombrowicz i tłumacze*. Łask: LEKSEM.
- Sławkowa, E. 1981. *Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza. Studia nad językiem i stylem tekstu*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Språkriktighetsboken. 2007. *Språkriktighetsboken utarbetad av svenska språknämnden*. Stockholm: Norstedts.
- Stefanowska, Z. (red.). 1976. *Tradycje szlacheckie w kulturze polskiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Strömberg, R. 2009. "Mästaren fulländat tolkad". *Aftonbladet* 7.9.2009. <https://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/article11986787.ab> (läst: 11.1.2018)
- Tabakowska, E. 2001. *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Översättning av A. Pokojska. Kraków: Universitas.
- Teleman, U., Hellberg S. & Andersson, E. 1999. *Svenska Akademiens grammatik. Satser och meningar*. Stockholm: Norstedts.

- Teleman, U. & Wieselgren, A. M. 1971. *ABC i stilistik*. Lund: Gleerups.
- Thorell, O. 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm: ESSELTE STUDIUM.
- Tomaszewski, M. 2004. "Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza po francusku". Skibińska 2004: 177–190.
- Wilkoń, A. 2002. *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Języki i style literatury barokowej*. Kraków: Universitas.
- Wojtas, P. 2014. *Translating Gombrowicz's Liminal Aesthetics*. Frankfurt am Main: Peter Lang.